

УДК 378.1:656(043.3)

В. В. КОЧИНА

кандидат педагогічних наук, доцент
Українська інженерно-педагогічна академія, м. Харків

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

У статті визначено сутність поняття «культура професійного спілкування» майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі. Розглянуто методологічні підходи, на яких базується процес формування культури професійного спілкування: культурологічний, системний, діяльнісний, діалогічний. Виокремлено дидактичні принципи (систематичності та послідовності; свідомості й активності; зв'язку навчання з практикою; гуманізації; професійної спрямованості; рефлексії; діалогізації навчання), дотримання яких дасть змогу підвищити ефективність формування культури професійного спілкування.

Ключові слова: культура професійного спілкування, інженери-педагоги, методологічні підходи, дидактичні принципи, студенти.

Проблема формування культури спілкування як одного із чинників професіоналізму та майстерності фахівців відображена в наукових і методичних розробках із психології, етики, лінгвістики, педагогіки (В. Андреев, О. Баєва, В. Веснін, І. Гічан, О. Головаха, Ю. Жуков, І. Зарецька, Ф. Кузін, М. Лебедева, О. Лунева, Ю. Палеха, Н. Паніна, А. Панфілова, Г. Сагач, В. Співак, Т. Холопова, Т. Чмут, Г. Щокін та ін.). Окремі аспекти формування культури спілкування фахівців знайшли відображення в працях Г. Балла, І. Зязюна, С. Гончаренка, де розглянуто проблему формування загальної та професійної культури фахівця. Культурологічні аспекти підготовки фахівця досліджували В. Андрущенко, Г. Васянович, Г. Дегтярьова, В. Кизима, В. Маслов, Л. Масол, Л. Руденко, О. Шевнюк та ін.

Проведений огляд наукових праць дає підстави стверджувати, що, незважаючи на наявність значного наукового матеріалу в цій галузі, проблема підвищення рівня сформованості культури професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі є недостатньо вивченою.

На основі аналізу праць учених (Т. Буряк, В. Грехньов, І. Комарова, А. Мудрик, І. Тимченко), специфіки професійної діяльності майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі та результатів попередніх етапів дослідницької роботи поняття «культура професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі» визначено як особистісне інтегральне утворення, яке забезпечує процес взаємообміну інформацією та досягнення оптимальної взаємодії його учасників, характеризується сукупністю інваріантних і варіативних знань і вмінь реалізації професійного спілкування, де варіативність визначається видами професійної діяльності

цих фахівців та комплексом особистісних якостей, які забезпечують процес професійного спілкування.

Мета статті – визначити методологічні підходи та принципи побудови процесу формування культури професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі.

На основі аналізу літературних джерел, досвіду формування культури професійного спілкування у фахівців різних спеціальностей, на нашу думку, можна виділити такі методологічні підходи до формування культури професійного спілкування: культурологічний, системний, діяльнісний та діалогічний.

Як свідчить аналіз літературних джерел (О. Кукуєв, В. Марєєв), культурологічний підхід як конкретно-наукова методологія пізнання й перетворення педагогічної реальності зумовлений об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей. Людина містить у собі частину культури, вона не тільки розвивається на основі засвоєної нею культури, а й поповнює її новими елементами. Культурологічний підхід передбачає розгляд феномену культури як стрижневого в розумінні й поясненні сутності людини, її свідомості й життєдіяльності. Цей підхід змінює уявлення про основоположні цінності освіти як винятково інформаційно-знанняєві та пізнавальні, знімає вузьку наукову орієнтованість змісту й принципів побудови навчального плану, розширює культурні основи змісту навчання та виховання, вводить критерії продуктивності й творчості в діяльність [4].

Культурологічний підхід уможлиблює окреслення трьох основних взаємозумовлених проблемно-смыслових аспектів освіти: 1) особистісного зростання (самовизначення, саморозвитку, самореалізації) за допомогою розвитку структур культурної діяльності, зрушень в особистісному культурному творчому досвіді, динаміці культури спілкування та комунікації, еволюції кола спілкування; 2) зростання рівня культури (тобто якості й ступеня вираженості ціннісного змісту) окремих освітніх процесів, систем, спільнот; 3) розвитку та зростання рівня культури освіти як галузі в цілому, зміни соціокультурного контексту освіти (його предметних, інформаційних і суб'єктивних середовищ, моделей, форм та механізмів організації) [6].

Системний підхід спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину. Аналіз праць Г. Вдовіченка, Т. Дмитренко, В. Краєвського, Е. Юдіна дав змогу визначити, що основною його вимогою є розгляд відносно самостійних компонентів не ізольовано, а у взаємозв'язках, у розвитку та русі, що дозволяє виявити інтеграційні системні властивості і якісні характеристики, які відсутні в окремих компонентах системи. Принципами системного підходу є: цілісність, що дає змогу розглядати систему одночасно і як єдине ціле, і як підсистему вищестоящих рівнів; ієрархічність побудови, тобто наявність множини (принаймні двох) елементів, які розташовані на основі підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня; структуризація, яка дозволяє аналізувати елементи системи і їх взаємозв'язки

в межах конкретної організаційної структури. Як правило, процес функціонування системи зумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури; множинність, яка дозволяє використовувати множину кібернетичних, економічних і математичних моделей для опису окремих елементів і системи в цілому; системність – властивість об'єкта володіти всіма ознаками системи [3].

Діяльнісний підхід до вивчення об'єктів дійсності полягає в єдності розгляду його змісту та відповідної діяльності людини й ґрунтується на визнанні діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. Аналіз праць О. Леонтьєва, Є. Рапацевича, С. Рубінштейна дав змогу визначити, що основними принципами діяльнісного підходу є такі: розвитку, історизму, предметності, активності, що включає активність надситуативну як специфічну особливість людської психіки; інтеріоризації-екстеріоризації; єдності будови зовнішньої й внутрішньої діяльності; системного аналізу психіки; залежності психічного відбиття від місця відбитого об'єкта в структурі [5].

Відповідно до вимог *діалогічного підходу*, процес формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі має здійснюватися в діалогічній формі на основі різних форм взаємодії, де всі учасники (і педагог, і студенти) виступають як суб'єкти, і жоден з учасників спілкування не є об'єктом односторонньої дії.

Визначені підходи, сутність та особливості культури професійного спілкування зумовлюють необхідність реалізації в процесі її формування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі певних принципів, а саме: систематичності та послідовності; свідомості й активності; зв'язку навчання з практикою; гуманізації; професійної спрямованості; рефлексії; діалогізації навчання [1].

Принцип систематичності та послідовності вимагає дотримання наступності при формуванні культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортного профілю, забезпечення логічних зв'язків між засвоєнням способів дій і знань, між формами й методами навчання та формами й методами контролю (самоконтролю) за процесом її формування в студентів, передбачає безперервний перехід від нижчого до вищого ступеня викладання та учіння. За такої умови студенти засвоюють більший обсяг навчального матеріалу зі значною економією часу, поступово оволодівають знаннями та вміннями, вчаться застосовувати їх на практиці [1].

У цьому контексті вимоги до процесу формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі, зумовленими реалізацією принципу систематичності й послідовності, полягають у такому: встановлення міжпредметних зв'язків і співвідношень між поняттями при формуванні культури професійного спілкування; використання логічних операцій аналізу та синтезу; забезпечення послідовності етапів формування культури професійного спілкування; поступова диференціація й конкретизація загальних положень; розподіл навчального ма-

теріалу на логічно завершені фрагменти з установленим порядком і методикою їх опрацювання; визначення змістових центрів кожної теми, виокремлення основних понять, ідей, встановлення зв'язки між ними, акцентування увагу на головному, структурування навчального матеріалу; розкриття зовнішніх і внутрішніх зв'язків між теоріями, законами й фактами, використання міжпредметних зв'язків; визначення місця нового матеріалу в загальній структурі змісту формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі.

Принцип свідомості та активності в процесі формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі передбачає таку організацію цього процесу, за якої студенти під керівництвом педагога та самостійно можуть засвоювати знання та методи їх застосування на практиці. У цих умовах свідомість студентів – це чітке розуміння мети та завдань своєї роботи в процесі навчання, чітке розуміння навчального матеріалу та того, як застосувати отримані теоретичні знання на практиці. Активність студентів – це їхня активна самостійна діяльність стосовно засвоєння та застосування знань. У процесі формування культури професійного спілкування вона може виявлятися при самостійній роботі з літературою та іншими джерелами інформації, при вирішенні конкретних комунікативних ситуацій, при самостійному аналізі та оцінюванні результатів своєї роботи.

Принцип свідомості та активності в процесі формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі передбачає:

- пояснення студентам цілей та завдань формування культури професійного спілкування, її практичної значущості для майбутньої професійної діяльності для створення в них позитивного уявлення, розуміння сенсу формування цієї культури, вироблення мотивації учіння та майбутньої професійної діяльності;
- створення під час формування культури професійного спілкування комунікативних ситуацій, які потребують самостійних, творчих і активних дій, та залучення студентів до їх розв'язання;
- аналіз педагогом результатів роботи студентів та їх обґрунтоване оцінювання (студенти на прикладі вчать самостійно аналізувати та оцінювати результати своєї роботи, що спонукає їх до правильного оцінювання власних дій, вчинків, виховання в них звичок самоаналізу й самоконтролю та потреби самовдосконалення);
- використання діалогічних методів навчання, які формують і розвивають самостійність, творчість та активність студентів;
- стимулювання колективних форм роботи, взаємодії студентів в учінні;
- формування культури професійного спілкування в умовах змагання, стимулювання ініціативи й творчості;
- використання отриманих професійних знань, навичок і вмінь у практичній діяльності;

- диференціацію навчального матеріалу відповідно до розумових і фізичних можливостей і здібностей студентів;
- уміння педагога відчувати психічний стан студентів тощо.

Принцип зв'язку навчання з практикою та життям означає правильне використання студентами теоретичних знань для вирішення практичних завдань. Навчання лише тоді буде успішним, коли особистість постійно відчуватиме користь набутих знань у задоволенні своїх життєвих потреб. Адже мета закладів освіти – це підготовка людини до продуктивної праці, свідомої діяльності у сфері створення духовних і матеріальних цінностей. В умовах навчального процесу цей принцип передбачає:

- показувати зв'язок розвитку науки й практичних потреб особистості;
- використовувати оточуючу дійсність як джерело знань і як сферу застосування теорії;
- використовувати зв'язок освіти й виробництва;
- поєднувати розумову діяльність із практичною;
- розвивати та переносити успіхи студентів з одного виду діяльності на інші;
- використовувати зв'язок навчання із життям як стимул самоосвіти [2].

Принцип зв'язку навчання з практикою та життям в умовах формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортного профілю реалізується:

- шляхом пояснення студентам важливості сформованої культури професійного спілкування для їхньої майбутньої професійної діяльності та життя;
- шляхом наведення прикладів з реального життя та професійної діяльності при формуванні культури професійного спілкування;
- шляхом організації практичної діяльності студентів з метою формування вмінь застосовувати отримані знання на практиці.

Принцип гуманізації передбачає визнання цінності кожної людини як особистості, її права на освіту, професію, свободу, щастя, захист і охорону життя, здоров'я, створення позитивного емоційного фону, атмосфери емоційного натхнення, умов для розвитку особистості, її творчого потенціалу, нахилів, здібностей, надання їй допомоги в самовизначенні, повноцінної самореалізації, повагу до особистості, вивчення індивідуальних особливостей тощо. Реалізація цього принципу при формуванні культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі має забезпечувати засвоєння не тільки програмних компонентів змісту – загальнонавчальних та фахових знань, умінь і навичок, а й складників його надпредметної частини – досвіду творчої діяльності та досвіду емоційно-ціннісного ставлення, має базуватися на застосуванні й поєднанні різноманітних активних форм і методів навчальної діяльності, які підвищують пізнавальну активність студентів, збуджують інтерес до загальнонаукових і професійних знань, озброюють інтелектуально-практичними прийомами, розвивають творчі здібності, сприяють формуванню основних життєвих

настанов. Основними вимогами до формування культури професійного спілкування в студентів інженерно-педагогічних спеціальностей транспортної галузі в цих умовах є:

- захищеність і емоційний комфорт студентів;
- визнання прав студента й повага до нього в поєднанні з розумною вимогливістю;
- збудження інтересу до професійних знань, розширення загального кругозору й розвитку творчих здібностей, використання знань, навичок і вмінь у професійній діяльності;
- урахування самотності кожного студента, його соціальних, психічних, психофізіологічних особливостей, життєвих настанов, ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, опора на його позитивні якості;
- урахування та діагностика за розвитком кожного студента як особистості;
- формування персональної відповідальності студента за власні успіхи.

Принцип професійної спрямованості процесу формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі вимагає враховувати особливості майбутньої професійної діяльності цих фахівців, націлювати на оволодіння професійною культурою, формувати професійні якості. Під професійною спрямованістю навчання О. Кудрявцев, М. Махмутов розуміють єдність змістовного та процесуального аспектів, які регулюють зміст і структурування матеріалу, вибір методичних засобів з урахуванням необхідності формування професійно важливих знань, умінь і навичок фахівця. При цьому змістовний аспект має на увазі побудову професійно орієнтованого змісту, а процесуальний – вибір методів, форм і засобів організації навчально-пізнавальної діяльності, необхідних для формування навичок самостійної роботи й професійного самовдосконалення. Принцип професійної спрямованості усуває суперечність між теоретичним характером дисциплін і практичним умінням застосовувати знання в професійній діяльності [7]. Отже, реалізація цього принципу зумовлює необхідність аналізу професійної діяльності фахівців з метою визначення професійних завдань та конкретизації на цій основі змісту, методів та форм навчання. Тому при формуванні культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі відповідно до вимог принципу професійної спрямованості необхідно:

- організовувати згідно з отриманими знаннями різноманітну практичну діяльність, спрямовану на формування й застосування вмінь реалізації професійного спілкування;
- самостійно обирати студентами приклади, які ілюструють застосування теоретичних положень у професійній діяльності;
- використовувати в освітньому процесі інформацію про нові сучасні технології, прогресивні методи праці, професійні ситуації;

- складати й вирішувати зі студентами завдання й вправи на основі реальних професійних завдань;
- знайомити студентів з раціоналізаторським рухом, заохочувати їх спроби до технічної творчості;
- включати студентів у суспільно корисну й трудову діяльність.

Принцип рефлексії поєднує в собі побудову тими, хто навчається, умовиводів, узагальнень, зіставлень і оцінок, а також переживання, пригадування й вирішення проблем. Рефлексія (від лат. reflexio – звернення назад) трактується як процес пізнання людиною самої себе, свого внутрішнього світу, аналіз власних думок і переживань, роздуми про себе; усвідомлення того, як сприймають і оцінюють людину інші. У найзагальнішому вигляді рефлексія як специфічна здатність людини надає змогу їй зробити свої думки, переживання, відносини, діяльність і саму себе предметом спеціального вивчення, розгляду (аналізу, оцінки) і конструктивного практичного перетворення (корекції, зміни й розвитку). Суть рефлексії як фактора самовдосконалення не тільки в усвідомленні моменту рефлексії, але в зміні способів, засобів і підстав діяльності з метою управління станом, його оптимізації на шляху досягнення мети. Рефлексія починається тоді, коли виникає відхилення від зразка або усвідомлюється незадоволеність колишніми схемами [5]. Евристичні можливості реалізації принципу рефлексивності при формуванні культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі вбачаються в їхньому індивідуально-особистісному усвідомленні й розробці власних способів у професійній діяльності, набутті осмисленої продуктивної активності в процесі самовдосконалення. Тому культуру професійного спілкування у фахівців за вимогами принципу рефлексії потрібно формувати на основі:

- рефлексивних завдань і завдань у контексті рефлексивно-комунікативної діяльності;
- урахування специфіки конкретних професійних ситуацій;
- особистісної усвідомленості тими, хто навчається.

Принцип діалогізації передбачає встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин, рівність, повагу й довіру, тобто створення комунікативного середовища, що забезпечує суб'єктно значуще спілкування, рефлексію, саморозвиток, розвиток у студентів уміння бачити сильні та слабкі аспекти співрозмовника, критично ставитись до отриманої інформації, розрізняти упереджену неупереджену інформацію, виявляти розбіжності в позиціях учасників діалогу та розуміти позицію співрозмовника. Важливим у діалогізації є факт спільної спрямованості учасників взаємодії до розв'язання проблеми, незважаючи на те, що погляди й оцінки їх можуть не збігатися. Відкрита взаємодія або діалог на всіх етапах психічної організації людини (індивідуальної, суб'єктної, особистісної) постає оптимальною умовою розвитку й функціонування психіки як будь-якої саморозвивальної системи [1; 6]. Відповідно до цього принципу процес формування культури професійного спілкування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі

має відбуватися з урахуванням структурних компонентів діалогічної навчальної діяльності (за Л. Бурман): мотиваційного (інтерес до діалогічного спілкування), комунікативного (увага до комунікативних якостей спілкування), організаторського (володіння ситуацією спілкування, керівництво навчальною дискусією), гностичного (структурування навчального матеріалу у діалогічній формі – моделювання діалогів), креативного (висловлення оригінального бачення проблеми під час професійного діалогу), емоційного (емоційний вплив на співрозмовника), оцінного (аналіз студентами результатів спільної бесіди, оцінка й самооцінка ними можливостей організувати та реалізувати діалогічне навчання в освітніх закладах).

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що побудова процесу формування в майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі культури професійного спілкування на методологічних підходах (культурологічному, системному, діяльнісному, діалогічному) і відповідних дидактичних принципах (систематичності та послідовності; свідомості й активності; зв'язку навчання з практикою; гуманізації; професійної спрямованості; рефлексії; діалогізації навчання) забезпечить його ефективність. Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка тренінгів, спрямованих на формування культури професійного спілкування майбутніх інженерів-педагогів транспортної галузі.

Список використаної літератури

1. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах. Київ : Вища школа, 1998. 229 с.
2. Коджаспирова Г. М. Педагогика : учебник. Москва : Гардарики, 2004. 318 с.
3. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии. Москва : Просвещение, 1972. 255 с.
4. Кукуев А. И. Андрагогический подход в педагогике : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Ростов-на-Дону, 2010. 35 с.
5. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Просвещение, 1969. 214 с.
6. Мареев В. И., Карпова Н. К., Щипанкина Е. С. Культурологический подход в аспекте развития современного образования. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/en/current-status-and-the-development-of-the-education-c112/11973-c112-037> (дата обращения: 03.01.2018).
7. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посібник. Київ : Вища школа, 2005. 239 с.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2018

Кочина В. В. Методологические подходы и принципы формирования культуры профессионального общения будущих инженеров-педагогов

В статье дано определение понятия «культура профессионального общения» будущих инженеров-педагогов транспортной отрасли. Рассмотрены методологические подходы, на которых построен процесс формирования культуры профессионального общения: культурологический, системный, деятельностный, диалогический. Выделены принципы (систематичности и последовательности; сознательности и активности, связи обучения с практикой; гуманизации; профессиональной направленности; рефлексии; диалогизации обучения), соблюдение которых позволит повысить эффективность формирования культуры профессионального общения.

Ключевые слова: культура профессионального общения, инженеры-педагоги, методологические подходы, принципы, студенты.

Kochyna V. Methodological Approaches and Principles of Culture Professional Communication Formation for Future Teacher-Engineers

The essence of concept «culture of professional communication» is certain in the article as a personality integral formation that provides a replacing information process and achievement of optimal cooperation of its participants, it is characterized with totality of invariant and variant knowledge and abilities of professional communication realization, where variant is determined with the types of these specialists professional activity and complex of personality qualities that provide the process of professional communication.

Methodological approaches basing on the process of culture professional communication formations are considered: culturological, comprehensive, activity, dialogic. The culturological approach is allowed to describe an education from personality increase students' positions, increase the level of culture, changes of education in sociocultural context, its subject, informative and subjective environments, models, forms and mechanisms of organization. The comprehensive approach is allowed to cover the whole elements influencing for the culture professional communication formation. There are principles of the comprehensive approach: integrity; hierarchical of construction; structuring. An activity approach involves the content unity and accord with human activity basing at the recognition activity as a main with the means and decision condition of personality development. Principles of activity approach are: development principles, historicism, concreteness; an activity principle, as a specific feature of human psyche; an interiorization – exteriorization principle; unanimity of external and internal activity structure; analysis of psyche the systems principle. In accordance with dialogic approach the process of culture professional communication formation for future teacher-engineers of a transport industry is carried out dialogic form with different ways the interaction of teachers and students basing.

Principles of systematic character and sequence; of realization and activity; link of studies with practice; humanizing; professional orientation; reflections; dialogization studies are summed up. And if it is observed of those principles it will be allowed to promote efficiency of culture professional communication formation.

Key words: culture professional communication, teacher-engineers, methodological approach, principles, students.